

Урок №

Релігія та церква в середньовічній Європі в V—XI ст.

Мета: сформувати уявлення учнів про християнську релігію в Середні віки; створити умови для розуміння ролі релігії в житті середньовічної людини; розглянути систему церковної ієрархії; установити зв'язок між розвитком суспільства та розвитком церкви; охарактеризувати християнську релігію; розвивати вміння порівнювати язичництво та християнство та висловлювати власну думку щодо причин і наслідків християнізації Європи.

Обладнання: підручник, карта світу, Європи, контурні карти, роздавальний матеріал.

Тип уроку: вивчення нового матеріалу.

Основні поняття та назви: Папа Римський, патріарх, кардинал, єпископ, католицька церква, православна церква, ченці, монастир.

Основні дати та події: 756 р. — утворення папської держави, 1054 р. — церковний розкол.

Історичні постаті: Аврелій Августин, Григорій I Великий.

Очікувані результати: учні навчаться: називати дату церковного розколу; показувати на карті територію поширення православ'я, католицизму; застосовувати та пояснювати на прикладах основні поняття та терміни; характеризувати структуру православної та католицької церков; порівнювати язичництво й християнство та висловлювати власну думку щодо причин і наслідків християнізації Європи.

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань і вмінь

Евристична бесіда

1. Коли виникає християнство?
2. Що вам відомо про перші кроки християнства?
3. Яким було ставлення до християнства в Римській імперії?
4. Чому християнство стало державною релігією Римської імперії?
5. Чому Хлодвіг прийняв християнство?

III. Вивчення нового матеріалу

Вступне слово вчителя

Пояснити учням назву теми «Релігійно-церковне життя Середньовічної Європи», ознайомити їх із кількістю годин, відведених на вивчення теми, формою проведення уроку узагальнення знань тощо.

План вивчення нового матеріалу

1. Релігія та церква в житті суспільства. Християнство на початку Середньовіччя.
2. Християнізація Європи. Церква V—XI ст.
3. Церковний розкол 1054 р.

Проблемне питання

Чи був церковний розкол наслідком поділу Римської імперії?

Розповідь учителя

1. Релігія та церква в житті суспільства. Християнство на початку Середньовіччя

У Середні віки християнська релігія та церква відігравала велику, навіть провідну роль у житті людини. Усе її життя та свідомість були пройняті вірою. Людям навіть на думку не спадало, що Бога не існує. Уявлення середньовічної людини про Бога, життя, добро та зло формувалася на основі християнства протягом багатьох століть. Релігія та церква супроводжували все життя людини, починаючи від народження через хрещення та сповіді, молитви та обряди, свята до самої смерті. Навіть померши, людина продовжувала залишатися в думках її близьких завдяки церкві. Віра людей впливала на всі сторони життя середньовічного суспільства: люди створювали та знищували держави, виганяли народи, заселяли інші землі. Вони йшли на смерть, несучи в собі віру, і вбивали так само за віру. Тисячі людей у Середні віки загинули на вогнищах інквізиції, були втоплені чи замучені тортурами. Разом із тим завдяки вірі створювалися видатні шедеври людства, знайшли спасіння багато людей.

Відносини церкви та держави були неоднозначними. Церкві була необхідна держава, щоб утримувати віруючих та захищати власність, а держава потребувала церкви, щоб тримати підданих у покорі. Проте суперечки за зверхність між державою та церквою суттєво вплинули на розвиток історичних подій.

На початку Середньовіччя відбуваються суттєві зміни на політичній карті Європи: зникає Західна Римська імперія та з'являються варварські королівства, змінюється суспільство (античні відносини поступово занепадають, їх заступають відносини, які базуються на традиціях і звичаях варварських племен). Однак практично не зазнала змін, навіть почала зростати християнська релігія та її провідник — християнська церква. У 313 р. імператор Константин дозволив відкрито сповідувати християнську віру, і від цього часу християнська церква як організація віруючих пройшла багато етапів свого становлення та досягла статусу державної релігії.

Християнська церква за підтримки імператорської влади зміцніла й перетворилася на могутню організацію. Кілька соборів (Нікейський та Константинопольський) затвердили Символи віри. Канонічними (правильними) були визнані чотири життєписи Ісуса Христа — Євангелія від Матвія, Марка, Луки та Іоанна. Разом із Діяннями апостолів, Посланнями апостолів та Одкровенням апостола Івана Богослова чотири канонічні Євангелія склали Новий Заповіт, а Старий і Новий Заповіти сформували Біблію, або Святе Письмо.

Було закріплено структуру християнської церкви, на якій позначилася імперська політика. Після поділу Римської імперії на Західну та Східну в християнській церкві також почалося протиборство церков цих частин. На першому церковному соборі 325 р. в місті Нікеї, який зібрався за наказом імператора Константина, римського єпископа було визнано єдиним патріархом християнської церкви на Заході. А на Сході християнську церкву очолювали чотири патріархи: константинопольський, александрійський, антіохійський та єрусалимський.

Розвивалася й структура християнської церкви, яка майже не відрізнялася на Заході та Сході. До духовенства належали патріархи, єпископи, кардинали, диякони та священники.

Служителі, або духовенство, християнської церкви поділялися на дві великі групи: біле і чорне. До білого духовенства зараховували священнослужителів, які несли службу серед мирян, та їхніх помічників (дияконів, священників, єпископів і патріархів). Чорним духовенством вважалися ченці — монахи (від грец. — одинак, самітник) — соціальна релігійна група, члени якої повністю присвятили своє життя служінню Богу (йшли до монастирів або в самотні мандри).

По-різному склалися відносини християнської церкви та світської влади: на Заході церква намагалася замінити органи влади або очолити їх, а на Сході вона стала частиною державної системи управління.

Прийом «Навчаючи — учуся»

Опрацюйте матеріал підручника та підготуйте стислу довідку про біле духовенство (одному учню з пари) та чорне духовенство (іншому учню з пари), визначивши, у чому полягають відмінності між цими станами.

Біле	Чорне
Священнослужителі, які несуть службу серед мирян, та їхні помічники (диякони)	Ченці (монахи) — соціальна релігійна група, члени якої повністю присвятили своє життя служінню Богу: йшли до монастирів або в самотні мандри

2. Християнізація Європи. Церква V—XI ст.

Варіант 1

Розповідь учителя

Велике переселення народів змінило політичну карту Європи: на місці Західної Римської імперії виникли варварські королівства. На момент падіння Західної Римської імперії більшість її населення були християнами. Під час боїв із римлянами, захоплення полонених з обох сторін, у періоди мирного спілкування та торгівлі відбувалося навернення до

християнської віри германських племен. Одними з перших християнство прийняли вандали, вестготи, остготи (але у формі аріанства).

У V—VI ст. християнство поширилося серед лангобардів та франків. У франків закріпилося християнство західноримського зразка. Король франків Хлодвіг не тільки особисто прийняв християнство, але й зробив його державною релігією. Ще більшого розвитку християнська церква набула за часів Карла Великого. Він підтримав створення в 756 р. папської держави в Італії, а у 800 р. Папа Римський проголосив Карла Великого імператором Священної Римської імперії. Крім того, імператор сприяв поширенню християнства часто насильницьким шляхом.

У V ст. почалося поширення християнства серед кельтських племен: бритти в Британії, ікіти і скотти в Шотландії. А в VI—VII ст. стали християнами вожді й королі англосаксонських племен. Ірландія також прийняла християнство у V ст., провідником якого став єпископ Патрик (близько 389—461 рр.), визнаний згодом святим.

Папа Римський не тільки сприяв поширенню християнства, а й докладав чимало зусиль, направляючи та підтримуючи проповідників і королів. У IX—X ст. чехи та поляки визнали християнство, а наприкінці X ст. його прийняли й угорці. На два століття затяглася християнізація народів Скандинавії, а протягом XII—XIV ст. були примусово охрещені полабські слов'яни, балтійські племена, прусси та литовці.

Константинопольський патріарх також спрямовував усі сили на християнізацію. У IX ст. християнство прийняли Сербія, Болгарія та Великоморавська держава, а у X ст. — Русь.

Християнська церква поступово міцнішала. Карл Великий наказав усім своїм підданим віддавати десятину прибутку на користь церкви. Проте християнська церква продовжувала перебувати в залежності від світської влади: церковні посади великі феодали роздавали своїм родичам, духовенство будь-що прагнуло збагачення, нерідко посади й коштовні речі церкви передавалися нащадкам. Однак не всі погоджувалися з таким станом речей; найбільше рух за очищення церкви поширився серед ченців абатства Клюні.

Клюнійський рух досяг свого найбільшого розвитку після призначення клюнійського монаха Папою Григорієм VII, який провів реформи в 1073—1085 рр., що змінили християнську церкву: римських пап почав обирати конклав (зібрання кардиналів), був запроваджений celibat (заборона одруження для духовних осіб), скасовувалося право імператора чи короля затверджувати духовних осіб на церковні посади, заборонялися продаж і купівля церковних посад.

Проти реформ Папи Григорія VII виступила світська влада, найбільшим протистоянням якої була боротьба Григорія VII та німецького імператора Генріха IV. Хоча Папа й загинув, проте його дії заклали основу могутності папства в подальші століття.

Варіант 2

Робота з підручником

Опрацюйте матеріал підручника та складіть конспект у вигляді тез про поширення християнства в Європі та становище християнської церкви в V—XI ст.

Зразок відповіді

Поширення християнства в Європі та становище християнської церкви

- На момент падіння Західної Римської імперії більшість її населення були християнами;
- поширення серед варварів: християнство прийняли вестготи, остготи, вандали та ін. (у формі аріанства);
- виникнення монастирів;
- прийняття християнства Хлодвігом; християнство — державна релігія Франкської держави;
- 756 р. — утворення папської держави за підтримки Карла Великого;
- 800 р. — проголошення Карла Великого імператором Священної Римської імперії Папою Римським;
- поширення християнства Карлом Великим (часто насильницьким шляхом);
- патристика (від латин. — батько) — учення «батьків церкви»: св. Амвросій, св. Ієронім, св. Августин, папа Григорій I (католицька церква); св. Афанасій Александрійський, св. Іоанн Златоуст (православна церква);
- поділ християнського духовенства на біле та чорне;
- суперечності між Заходом і Сходом, Римом і Константинополем, між Папою Римським та Константинопольським патріархом, що спричинили церковний розкол у 1054 р.;
- X—XI ст. — клонійський рух — рух за посилення влади католицької церкви;
- Григорій VII — лідер клонійського руху, що був обраний Папою Римським; здійснив реформи в церкві, посиливши її владу;
- боротьба імператорів Священної Римської імперії проти папської влади; IV ст. — 1077 р. — «шлях до Каносси».

3. Церковний розкол 1054 р.

Варіант 1

Розповідь учителя

Протистояння між християнством Заходу та Сходу починається від часів поділу Римської імперії та посилюється після загибелі Західної Римської імперії й становлення Візантійської імперії. Статус церков, розбіжності в тлумаченні церковних догматів і навіть різниця між обрядами поглиблювали суперечності. Зрештою боротьба за сфери впливу між християнськими церквами Заходу і Сходу привела до схизми (у перекладі з давньогрец. — тріщина, розкол).

Приводом до остаточного розколу між Константинопольським патріархом і Папою Римським стали південноіталійські землі. Тривалий час вони належали Візантії, але після створення папської держави та посилення влади Папи Римського розгорнулася боротьба за ці землі. Але

згоди конфліктуючі сторони так і не дійшли. У результаті були розірвані відносини між Римом і Константинополем й обидві сторони обмінялися анафемами. (Анафема — відлучення від церкви, церковне прокляття.) Ця подія відбулася в 1054 р. й від того часу християнська церква розділилася на римо-католицьку та православну. Слово «католицька» означає всесвітня, а «православна» — істинна, справжня.

Між католицькою та православною церквами існували відмінності.

1) У догматах віри:

православ'я не визнає вчення про головування папи та його безгріховність;

православ'я відкидає використання індульгенцій (звільнення від гріхів за плату);

православ'я не визнає існування чистилища (перехідний стан між пеклом і раєм).

2) В обрядах:

католики здійснюють хрещення обливанням, а православні — зануренням у воду;

у католиків по суботах піст;

у православних є ікони, у католиків замість них — живопис.

3) В управлінні церквою:

у католиків мирянам забороняється читати Біблію;

у православних немає посади кардинала;

у католиків від IX ст. запроваджено цілібат (заборону одружуватися). У православних чернецтво поділяється на біле (одружене) і чорне (неодружене).

4) У звичаях:

сидячі місця в католицькій церкві;

у католиків богослужіння відбувається лише латинською мовою.

IV. Узагальнення та систематизація знань

Завдання

1. За допомогою підручника порівняйте особливості католицької та православної церков, знайдіть відмінності. Відповідь подайте у вигляді таблиці.

Католицька церква	Православна церква
Учення про головування Папи та його безгріховність	Невизнання вчення про головування вищих духовних санів і їхню безгріховність
Використання індульгенцій	Відкидання індульгенції

Існування пекла, раю та чистилища	Існування лише пекла та раю
Хрещення здійснюють обливанням	Хрещення здійснюють зануренням у воду
Піст по суботах	Відсутність обов'язкових постів у суботу
Відсутність ікон, існування живопису	Існування ікон
Заборона мирянам читати Біблію	Заохочення читання Біблії мирянами
Існування посади кардинала	Відсутність посади кардинала
Целібат (заборона одружуватися)	Чернецтво поділяється на біле (одружене) і чорне (неодружене)
Здійснення богослужіння лише латинською мовою	Здійснення богослужіння будь-якою мовою

2. Визначте, які з перелічених імен, назв, понять і характеристик належать до католицької церкви, а які — до православної.

1) «Всесвітня», 2) Східна Європа, Русь, 3) Західна Європа, 4) Папа Римський, 5) кардинали, 6) «Істинна», 7) Константинопольський патріарх, 8) митрополити, 9) абати (на чолі монастиря), 10) настоятелі монастирів.

Відповідь: католицька церква — 1, 3, 4, 5, 9; православна церква — 2, 6, 7, 8, 10.

Робота з документом

Прочитайте уривок з історичного документа та дайте відповіді на запитання.

Із «диктату Папи»[1]

1. Римська церква була заснована лише самим Господом.
2. Тільки Римський Папа має право називатися вселенським.
3. Тільки Папі належить право призначення й усунення єпископів.
4. Легат Папи на соборі за своїм становищем стоїть вище за будь-якого єпископа, навіть якщо він має більш низьке звання, йому також належить право переведення єпископів.
5. Папа може виносити рішення про усунення й відсутніх осіб.
6. Із відлученими Папою від церкви особами заборонено навіть перебувати в одному будинку.

7. Тільки Папі можна відповідно до потреб часу видавати нові закони, утворювати нові єпископства, капітули перетворювати на абатства і навпаки — ділити багаті єпископства й об'єднувати бідні.
8. Тільки Папа може носити імператорські регалії.
9. Усі князі повинні цілувати ногу тільки у Папи.
10. Лише ім'я Папи згадують у церквах.
11. У всьому світі лише він удостоєний імені Папи.
12. Папа має право скидати імператорів.
13. Папа має право, якщо існує необхідність, переводити єпископів з однієї єпископської кафедри на іншу.
14. На власний розсуд Папа може перемістити клірика з однієї церкви в іншу.
15. Той, кого Папа висвятив у сан, може бути головою будь-якої церкви, на нього не може бути покладено виконання обов'язків нижчої посади. Того, кого Папа висвятив у сан, інший єпископ не може висвятити у вищий сан.
16. Без розпорядження Папи не можна скликати вселенський собор.
17. Не спираючись на авторитет Папи, жодний капітул і жодна книга не можуть вважатися канонічними.
18. Ніхто не має права змінити рішення Папи, поки він сам не внесе в нього відповідні зміни.
19. Ніхто не має права судити Папу.
20. Ніхто не має права наважитися судити особу, яка звернулася з апеляцією до апостольського престолу.
21. Найбільш важливі справи кожної церкви слід подавати на розгляд Папи.
22. Римська церква ще ніколи не помилялася, вона, згідно зі свідченням Письма, вічно буде безгріховною.
23. Римський Папа, якщо він був обраний відповідно до канонів, з урахуванням заслуг Святого Петра, безсумнівно, стане святим, як це підтвердив єпископ Павій Святий Енnodій, і з ним у цьому були згодні багато святих отців, це можна знайти в декретах Святого Сімаха.
24. За наказом і відповідно до повноважень Папи звинувачення можуть бути висунуті й духовними особами нижчого сану.
25. Папа може усувати або повертати на свою посаду єпископа без скликання собору.
26. Не можна вважати католиком того, у кого немає єдності з римською церквою.
27. Папа може звільнити підданих від присяги вірності особі, яка вчинила гріх.

Запитання

1. Чому виникла необхідність у появі цього документа?
2. Які права щодо світської влади отримує християнська церква?
3. Чому проголошується непогрішимість Папи та церкви?
4. Чому в документі розглядаються питання судочинства?

V. Підсумки уроку

Вибіркова перевірка виконання завдань, аналіз типових помилок.

Основні висновки

Християнство стало релігією середньовічної Європи.

Християнська церква набула величезного значення в суспільному житті Середньовіччя. Вона намагалася взяти під контроль світську владу та поширила свій вплив на все життя пересічної людини.

Відповідь на проблемне питання

Церковний розкол назрівав відтоді, як Римська імперія розпалася на Східну та Західну. Кожна з них бажала мати власну церкву, також поглиблювалася й суперечка між керівництвом християнських церков Заходу та Сходу.

VI. Домашнє завдання

1. Підручник: 1, § 6; 2, § 7; 3, тема 2. § 1, с. 80—85.
2. Творче завдання. Складіть кросворд за матеріалами уроку.